

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПО ПРОФІЛАКТИЦІ ВІЛ/СНІДу В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Мельник Л.П. Особливості соціальної роботи по профілактиці ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі. Соціальна робота по профілактиці ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі є надзвичайно актуальною у зв'язку з тим, що Україна є державою з найбільш гострою ВІЛ-епідемією в Європі. Застосування методів соціальної профілактики сприятиме не лише та не стільки попередження розвитку негативних явищ, а також створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

У контексті соціальної профілактики ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі використовують первинну, вторинну і третинну профілактику. Щодо стратегій профілактики, то - це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. В контексті протидії ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі доцільним буде використання стратегії попередження та подолання (модель стримування (репресивна модель), модель залякування, модель ствердження моральних принципів, модель поширення фактичних знань, модель навчання позитивній поведінці («афективного» навчання), модель формування здорового способу життя, радикальна модель (модель соціального впливу) та стратегії нормалізації (модель контрольованого впливу, модель зменшення шкоди).

Ефективними у соціальній роботі по профілактиці ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі визначено: метод поведінкового втручання, добровільне консультування та тестування на ВІЛ-інфекцію, вулична соціальна робота, проведення інформаційних кампаній щодо шляхів передачі ВІЛ, стратегії соціального маркетингу, вплив на соціальні мережі тощо.

Ключові слова: епідемія ВІЛ/СНІДу, соціальна, профілактика, первинна, вторинна і третинна профілактика, молодь, метод поведінкового втручання, добровільне консультування та тестування на ВІЛ-інфекцію, вулична соціальна робота.

Мельник Л.П. Особенности социальной работы по профилактике ВИЧ/СПИДа в молодежной среде. Социальная работа по профилактике ВИЧ/СПИДа в молодежной среде есть чрезвычайно актуальной в связи с тем, что Украина является государством с наиболее острой ВИЧ-эпидемией в Европе. Применение методов социальной профилактики будет способствовать не только и не столько предупреждение развития негативных явлений, а также созданию условий для полноценного функционирования общества и жизнедеятельности отдельных личностей.

В контексте социальной профилактики ВИЧ/СПИДа в молодежной среде используют первичную, вторичную и третичную профилактику. Относительно стратегий профилактики, то – это общие подходы к определению основных целей профилактики определенной проблемы и путей их достижения. В контексте противодействия ВИЧ/СПИДа в молодежной среде целесообразным будет использование стратегии предупреждения и преодоления (модель сдерживания (репрессивная модель), модель запугивания, модель утверждения моральных принципов, модель распространения фактических знаний, модель обучению позитивному поведению («аффективное» обучение), модель формирования здорового образа жизни, радикальная модель (модель социального влияния) и стратегии нормализации (модель контролируемого влияния, модель уменьшения вреда).

Эффективными в социальной работе по профилактике ВИЧ/СПИДа в молодежной среде определено: метод поведенческого вмешательства, добровольное консультирование и тестирование на ВИЧ-инфекцию, уличная социальная работа, проведение информационных кампаний относительно путей передачи ВИЧ, стратегии социального маркетинга, влияние на социальные сети и тому подобное.

Ключевые слова: эпидемия ВИЧ/СПИДа, социальная профилактика, первичная, вторичная и третичная профилактика, молодежь, метод поведенческого вмешательства, добровольное консультирование и тестирование на ВИЧ-инфекцию, уличная социальная работа.

Постановка проблеми. Понад три десятиліття проблема ВІЛ/СНІДу залишається актуальною для світової спільноти, адже масштаби поширення вірусу імунодефіциту людини набули глобального характеру і постають реальною загрозою соціально-економічному розвитку більшості країн світу.

Україна є державою з найбільш гострою ВІЛ-епідемією в Європі і країною, де епідемія зростає загрозливими темпами, випереджаючи багато ВІЛ-вражених держав з усього світу. Згідно з офіційними

статистичними даними за період 1987 - травень 2019 р., у країні офіційно зареєстровано 341 084 випадки ВІЛ-інфекції серед громадян України, зокрема 114 487 випадків захворювання на СНІД і 49 751 випадок смерті від захворювань, зумовлених СНІДом. Станом на 01.04.2019 р. у закладах охорони здоров'я під медичним наглядом перебувало 142 076 ВІЛ-інфікованих громадян України (показник 336,5 на 100 000 населення), зокрема 46 987 хворих із діагнозом «СНІД» (111,3) [8].

Розповсюдження епідемії ВІЛ/СНІДу, передусім стосується молоді. При цьому динаміка інфікування свідчить, що ураження вірусом поступово виходить за межі так званих уразливих груп (споживачів ін'єкційних наркотиків, жінок секс-бізнесу, чоловіків, які мають секс із чоловіками та ін.) і дедалі більше поширюється з-поміж загальної популяції – серед груп-містків, статевих партнерів наркозалежних осіб та жінок секс-бізнесу. Це актуалізує потребу в переосмисленні процесів профілактики ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі як складного соціального явища [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З погіршенням епідеміологічної ситуації до теми ВІЛ/СНІДу зверталось чимало українських науковців. Так, різні аспекти формування та реалізації політики протидії епідемії розглядали А. Бега, Л. Беленська, Ю. Скуйбіда та інші. Поведінку молоді, зокрема сексуальну, та обізнаність у питаннях ВІЛ/СНІДу, шляхи та фактори ризику інфікування ВІЛ досліджували О. Балакірєва, І. Гришаєва, В. Щербина тощо. Т. Дешко досліджував права ВІЛ-позитивних людей і доступність для них послуг. Політиці протидії ВІЛ/СНІДу та формуванню координаційних механізмів у цій сфері присвятила свої роботи Т. Семигіна. Періодизацію нормативно-правової бази з питань протидії ВІЛ/СНІДу здійснив у своїй роботі А. Якобчук. Також законодавству у сфері боротьби з епідемією ВІЛ/СНІДу досліджував В. Рудий, Є. Романенко присвятив свої роботи дослідженню державно-громадського партнерства як засобу формування державної політики.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування основних напрямів соціальної роботи по протидії ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з терміну профілактика, який асоціюється із запланованим попередженням певної несприятливої події, тобто з усуненням причин, здатних викликати ті або інші небажані наслідки. З цього виходить, що профілактика повинна проводитися у формі запланованих дій, націлених головним чином на досягнення бажаного результату, але в той же час і на запобігання можливих негативних явищ. Соціальна профілактика має на меті зусилля, спрямовані: на превенцію соціальних проблем чи життєвих

криз клієнтів, окремих груп; попередження ускладнення вже наявних проблем. Це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [2].

За О. Безпалько соціальна профілактика – це напрям діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [6].

Соціальна профілактика має комплексний характер, ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозволя [7, с. 35].

Метою соціальної профілактики є не лише та не стільки попередження розвитку негативних явищ, а створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

Відповідно до класифікації Всесвітньої Організації Охорони здоров'я, профілактика поділяється на первинну, вторинну і третинну.

У контексті соціальної профілактики під *первинною профілактикою* найчастіше розуміють комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть слугувати причиною формування поведінки, яка відхиляється від норми. Первинна профілактика має інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування у них цінності здоров'я та відповідних особистісних якостей, а також навичок, що допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок. *Вторинна профілактика* передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що вже мають місце у суспільстві чи соціальній групі, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка. *Третинна профілактика* спрямована на попередження рецидивів негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини [6].

Традиційно стратегії профілактики також поділяють на: первинні – спрямовані на усе населення, вторинні – ті, що фокусуються на роботі з групами підвищеного ризику, та третинні – запобігання поширенню вірусу від людей, які вже ним уражені [7]. Американський дослідник

С. Ноар, класифікує превентивні стратегії за рівнем впливу: від індивідуального (вузького) до структурного (широкого), а також додає превентивне лікування як рівень втручання [4]. Відмінною особливістю втручання на індивідуальному, груповому та громадському рівнях є прямий вплив на поведінку учасників. Водночас втручання на структурному рівні передбачає непряме стимулювання до зміни поведінки через розширення доступу до засобів профілактики та діагностування.

Вид профілактичного втручання обирається відповідно до стадії розвитку проблеми або ж негативного явища.

Щодо стратегій профілактики, то - це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. В контексті протидії ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі доцільним буде використання стратегії попередження та подолання та стратегії нормалізації. У межах стратегії попередження та подолання розглядаються такі моделі профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі: модель стримування (репресивна модель), модель залякування, модель ствердження моральних принципів, модель поширення фактичних знань, модель навчання позитивній поведінці («афективного» навчання), модель формування здорового способу життя, радикальна модель (модель соціального впливу). До стратегії нормалізації можна віднести такі моделі: модель контрольованого впливу, модель зменшення шкоди.

У соціальній роботі по профілактиці ВІЛ/СНІДу в молодіжному середовищі заслуговує на увагу метод поведінкового втручання, який передбачає систематизовані заходи просвітницького, навчального та підтримуючого характеру, спрямовані на зміну поведінки. Головний принцип зміни поведінки полягає у тому, що така зміна – це природний процес. Він може бути усвідомленим та неусвідомленим. До складових процесу зміни поведінки відносять: обдумування зміни поведінки; власне зміна поведінки.

Моделями зміни поведінки є: модель «знання – навички - мотивація»; модель «бажання – здатність - пріоритетність»; модель Дж. Прохаски та К. Ді Клементе.

Одним із важливих методів при організації соціальної роботи по профілактиці ВІЛ/СНІДу є добровільне консультування та тестування на ВІЛ-інфекцію. Цілями добровільного консультування та тестування є надання добровільної консультативної допомоги населенню щодо шляхів поширення ВІЛ-інфекції та профілактики інфікування; сприяння прийняттю добровільного, ґрунтованого на достовірній інформації рішення щодо тестування на ВІЛ; визначення ВІЛ-статусу людини; підтримка подальшої безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки; отримання своєчасної медичної допомоги.

Добровільне консультування та тестування є ключовим компонентом державних програм профілактики та здійснення лікування і догляду за людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом. Структура добровільного консультування та тестування: передтестове консультування; тестування; післятестове консультування.

Ще одним актуальним методом соціальної роботи з протидії ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі є вулична соціальна робота, суть якої полягає у встановленні контактів із представниками «закритих» соціальних груп у звичних для них місцях із метою донесення необхідної інформації та надання послуг. Основними видами вуличної соціальної роботи є аутріч (англ. *outreach work*, приблизний переклад – робота, що досягає дотягується); детач-робота (англ. *deeteach work* – окрема, самостійна робота).

У практиці соціальної роботи багатьох західних країн вулична робота передбачає регулярні зустрічі між соціальним працівником і клієнтом на основі укладених контрактів, зокрема усних, - саме тому, така робота вважається різновидом індивідуальної соціальної роботи. Водночас в Україні організація вуличної роботи часто перетворюється на епізодичну діяльність, яка здійснюється шляхом виїздів за маршрутами, визначеними у соціальному паспорті району (наприклад, спільні рейди з представниками правоохоронних органів, виїзні консультативні пункти тощо). Головним завданням вуличної соціальної роботи є створення для представників «закритих» груп можливості скористатися послугами фахівців, що професійно покликані їм допомагати. У такий спосіб існує можливість не тільки для донесення послуг до клієнта, а й для обміну інформацією (спеціалісти також дізнаються про тенденції у «закритому» середовищі, потреби його представників та можуть адекватно планувати подальші втручання з метою допомоги). Вулична соціальна робота отримала застосування з метою організації профілактичних інтервенцій у «закриті» соціальні групи, які через особливості поведінки є уразливими щодо інфікування ВІЛ. До «закритих» соціальних груп належать: споживачі ін'єкційних наркотиків; працівники секс-бізнесу; чоловіки, що мають секс із чоловіками; безпритульні підлітки та молодь; особи без даху над головою.

Слід зазначити, що в Україні питання проведення профілактичної роботи щодо запобігання поширення ВІЛ/СНІДу регулюються чинними нормативно-правовими актами. Наразі державні програми включають у себе такі профілактичні заходи:

- забезпечення масштабної первинної профілактики поширення ВІЛ- інфекції серед населення, передусім серед молоді, через проведення освітньої та роз'яснювальної роботи з залученням засобів масової інформації та мережі Інтернет з пропаганди здорового

способу життя, духовних, морально-етичних, культурних цінностей та відповідальної поведінки;

- посилення профілактичних заходів серед представників груп ризику;

- дотримання вимог щодо безпеки лікувально-діагностичного процесу в лікувально-профілактичних закладах шляхом повного переходу до використання медичних виробів одноразового використання;

- посилення безпеки донорства щодо запобігання випадкам передачі ВІЛ-інфекції через кров, її компоненти та анатомічні матеріали для трансплантації;

- удосконалення механізму запобігання передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини;

- забезпечення вільного доступу до консультування та безоплатного тестування на ВІЛ-інфекцію населення, передусім молоді та представників груп ризику;

- розширення доступу споживачів ін'єкційних наркотиків, передусім ВІЛ-позитивних, до замісної підтримувальної терапії та реабілітаційних програм;

- систематичне створення радіо- і телепередач з висвітлення проблем, пов'язаних з ВІЛ/СНІДом [3].

Задекларовані Українською державою заходи, як можна побачити, цілком відповідають сучасним уявленням щодо стратегій профілактичного втручання, визначених науковцями як прийнятних для протидії поширення ВІЛ у молодіжному середовищі.

Однак ВІЛ/СНІД – це комплексна проблема. Серед причин, що зумовили стрімке поширення інфекції в Україні, визначають: безробіття (особливо серед молоді); економічну нестабільність; поширення проституції (особливо дитячої); неконтрольоване вживання алкоголю та наркотиків; знецінення інституту сім'ї; прискорення темпів міграції. До того ж така ситуація багато в чому обумовлена кризою суспільства, що має наслідком: інформаційну необізнаність широкого загалу населення, незахищений секс, низький рівень зацікавленості в обстеженнях, наркотизацію молоді [5].

Поширення ВІЛ/СНІДу в Україні тісно пов'язане зі зростанням кількості випадків інфікування туберкульозом, що найбільше уражає представників бідних і маргінальних груп суспільства. Тобто епідемія ВІЛ/СНІДу має виразний соціальний характер, її поширення обумовлено низкою чинників, що значною мірою перебувають поза компетенцією медиків. Крім того, це захворювання має серйозні економічні, демографічні та соціальні наслідки, становить небезпеку для розвитку суспільства [1].

Боротьба з бідністю серед молоді, забезпечення доступності для молоді соціальних, медичних, дозвіллевих закладів, на думку Т. Семигіної, сприятиме реалізації ефективної політики протидії епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні [4]. Проте, структурний характер ВІЛ/СНІДу зумовлює потребу в інтегрованому багатосекторному підході до розв'язання проблем дискримінації, нерівності, безробіття, соціального виключення (відчуження) та стигматизації ВІЛ-позитивних людей, значну частину яких становить молодь. Саме комплексні заходи, які передбачають застосування специфічних профілактичних заходів у сфері ВІЛ/СНІДу, зможуть зупинити епідемію.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, соціальна робота по протидії ВІЛ /СНІДу в молодіжному середовищі має передбачати застосування ефективних профілактичних методів серед яких: проведення інформаційних кампаній щодо шляхів передачі ВІЛ, доступності тестування на ВІЛ і послуг для тих, у кого виявлено вірус, із застосуванням сучасних ефективних методів і засобів комунікації, стратегій соціального маркетингу, впливу на соціальні мережі тощо. Актуальним є стимулювання до проходження тестування на ВІЛ, особливо в групах, уразливих до ВІЛ, таких як споживачі ін'єкційних наркотиків та особи, які надають сексуальні послуги за плату; спрямування тих, хто отримав позитивний результат під час експрес-тестування, до медичних закладів. Протидія епідемії ВІЛ/СНІДу має також відбуватися водночас з боротьбою з чинниками, що її поглиблюють, насамперед соціально уразливим становищем молоді в українському суспільстві.

Наша робота не претендує на розкриття усіх аспектів даної проблеми, тому доцільним буде вивчення та запровадження в Україні кращого світового досвіду з питань стратегічного планування, менеджменту, орієнтованого на результат, та застосування програмно-цільового підходу до розробки профілактичних програм з протидії поширенню ВІЛ/СНІДу.

Список використаних джерел

1. Гришаєва І. В. Статевоспецифічні особливості психологічних факторів ризику інфікування ВІЛ/СНІДом : автореф. дис: ... канд. психол. наук : 19.00.04. Київ. 1998. 17 с.

2. Парфанович І. І. Соціальна профілактика. Курс лекцій. Тернопіль : ТДПУ, 2009. 159 с.

3. Профілактична робота з підлітками та молоддю з питань пропаганди здорового способу життя, профілактики алкоголізму, наркоманії та ВІЛ-інфекції (методичний посібник) / В.В. Брич, та ін. Ужгород. 2010. 113 с.

4. Семигіна Т. В. Профілактика ВІЛ/СНІДу серед молоді: від теорії до реальності. URL:
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1033/Semyhina_Prof

ilaktyka%20VIL%20SNIDu.pdf;jsessionid=9CAA92DA2023A1285503DB657B2F7C9F?sequence=1 (дата звернення: 15.12.2019).

5. Скуйбіда Ю. В. Проблема ВІЛ/СНІДу як питання порядку денного в публічній політиці України. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2005. №.45. С. 71-77.

6. Соціальна педагогіка : навч. посібник. / за заг. ред. О. В. Безпалько. К. : Академвидав, 2013. 312 с.

7. Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом. Метод. посіб. для проведення курсів підвищення кваліфікації / Т. Семигіна, та ін. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. 620 с.

8. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/statistika-z-vilsnidu> (дата звернення: 15.12.2019).

References

1. Hryshaieva I.V. (1998). Statevospetsyficzni osoblyvosti psykholohichnykh faktoriv ryzyku infikuvannia VIL/SNIDom [Sex-specific features of psychological risk factors for HIV/AIDS]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Parfanovych I.I. (2009). *Sotsialna profilaktyka. Kurs lektsii [Social prevention. Course of lectures]*. Ternopil: TDPU [in Ukrainian].

3. Brych V.V. and others. (2010). *Profilaktychna robota z pidlitkami ta moloddiu z pytan propahandy zdorovoho sposobu zhyttia, profilaktyky alkoholizmu, narkomanii ta VIL-infeksii [Preventive work with teens and young people on promoting healthy lifestyles, prevention of alcoholism, drug addiction and HIV]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

4. Semyhina T.V. *Profilaktyka VIL/SNIDu sered molodi: vid teorii do realnosti [The prevention of HIV/AIDS among the youth: from theory to reality]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1033/Semyhina_Profilaktyka%20VIL%20SNIDu.pdf;jsessionid=9CAA92DA2023A1285503DB657B2F7C9F?sequence=1 [in Ukrainian].

5. Skuibida Yu.V. (2005). Problema VIL/SNIDu yak pytannia poriadku dennoho v publichnii politytsi Ukrainy [The problem of HIV/AIDS as an issue of the agenda in public politics of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky – Proceedings of NaUKMA. Politic sciences*. 45, 71-77.

6. Bezpalko O.V. (Eds.). (2013). *Sotsialna pedahohika: navchalnyi posibnyk. [Social pedagogy: manual]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

7. Semyhina T.V. and others. (2006). *Sotsialna robota z liudmy yaki zhyvut iz VIL/SNIDom. [Social work with people living with HIV/AIDS]. Metodychnyi posibnyk dlia provedennia kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii – Methodological guide for conducting advanced training courses*. Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyevo-Mohylianska akad.” [in Ukrainian].

8. Tsentр hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy. [Center for Public Health of the Ministry of Health of Ukraine]. Retrieved from <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/statistika-z-vilsnidu> [in Ukrainian].

L. Melnyk. Features of social work on HIV / AIDS prevention in youth environment. The social work on HIV / AIDS prevention in the youth environment is extremely relevant because Ukraine is the country with the most acute HIV epidemic in Europe. The application of social prevention methods will contribute not only the prevention of the development of negative phenomena, but also a creation of the conditions for the full functioning of the society and life of personalities.

In the context of social HIV/AIDS prevention in youth environment, primary, secondary and tertiary preventive measures are used. Regarding to the prevention strategies, these are common approaches to the defining of the main goals of prevention of a particular problem and ways to achieve it. In the context of HIV/AIDS resistance in the youth environment, it will be appropriate to use strategies of prevention and overcoming (deterrence model (repressive model), intimidation model, model of moral principles assertion, model of dissemination of actual knowledge, model of positive behavior teaching ("affective" learning), model of a healthy lifestyle formation, radical model (social impact model) and normalization strategies (model of controlled influence, model of harm reduction).

It is defined that the following is effective in social work on HIV/AIDS prevention in the youth environment: method of behavioral intervention, voluntary counseling and testing for HIV, street social work, conducting information campaigns on ways of HIV transmission, social marketing strategies, influence on social networks, etc.

Key words: HIV / AIDS epidemic, social prevention, primary, secondary and tertiary preventive measures, youth, method of behavioral intervention, voluntary counseling and testing for HIV, street social work.

УДК 373.2.091.33-027.22-796-056.3

С. П. Миронова

muronova@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-9418-9128

ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВОЇ ГРИ ПРИ РІЗНИХ ПОРУШЕННЯХ ДІТЯЧОГО РОЗВИТКУ

Миронова С.П. Особливості сюжетно-рольової гри при різних порушеннях дитячого розвитку. В спеціальній психології визначені особливості ігрової діяльності дітей при порушеннях психофізичного розвитку, втім спеціальних порівняльних досліджень не проводилось. У